

Erdey László

Az ágazaton belüli kereskedelem hatása az alkalmazkodási költségekre és a konjunktúraciklusok szinkronizációjára

Az ágazaton belüli kereskedelemmel, illetve a jelenség mérési módszertanának kidolgozásával foglalkozó kutatások egyik fő mozgatórugója az a feltételezés volt, mely szerint a gazdasági integrációk létrehozása alacsonyabb alkalmazkodási költségekkel járhat, mint amire a tradicionális kereskedelmi modellek alapján számíthatnánk. A liberalizáció eredményeképpen ugyanis – az empirikus tapasztalatok szerint – erőteljes ösztönzést kap az intraindusztriális¹ kereskedelem, az ezzel járó igazodási költségek pedig alacsonyabbak, mint az ágazatok közötti specializáció esetében. Amennyiben ez igazolható, az egyes integrációs törekvések hívei is jól használható fegyverhez jutnak ellenfeleikkel szemben, akiknek éppen az alkalmazkodás magas költségei, illetve elhúzódó és „fájdalmas” volta a vitákban alkalmazott leggyakoribb érvelése. A cikk első része ezt a kérdéskört járja körül a második pedig az ágazaton belüli kereskedelemnek az üzleti ciklusok összehangolódásában betöltött szerepével foglalkozik. A tanulmány rámutat arra, hogy az ágazaton belüli kereskedelem súlyának és dinamikájának vizsgálata lehetővé teszi egy ország világgazdasági pozíciójának a szokványosnál árnyaltabb jellemzését.

A intraindusztriális kereskedelem témaköre az 1960-as években, az Európai Gazdasági Közösség létrehozásával került felszínre, bár már korábbi irodalmi utalások is vannak rá. A Leontief-paradoxon mellett ez a kérdéskör adta a legnagyobb lökést a nemzetközi közgazdaságtan elméleti és empirikus kutatásainak (Leamer, 1992), elindítva az új kereskedelmi elméletek gyűjtőnéven ismert paradigmát.

Az első teoretikus munkák a horizontális, majd nem sokkal később a vertikális ágazaton belüli kereskedelem magyarázatára állítottak fel modelleket, amelyek mára igen nagy számban léteznek, rendkívül változatos, a piaci szerkezettel, skáláhozadékkal, fogyasztói preferenciákkal kapcsolatos előfeltevésekre építve.

Erdey László egyetemi adjunktus a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén. E-mail: erdeyl@dragon.unideb.hu.

¹ A jelenség leírására az ágazaton belüli, iparágon belüli és intraindusztriális kereskedelem, IIT (Intra-Industry Trade) egyenértékű kifejezéseket használom a tanulmány során. Az elméleti magyarázatok és a kapcsolódó empirikus vizsgálatok áttekintése megtalálható jelen tanulmány szerzőjének cikkében (Erdey, 2004a).

Az elméletekkel és a gyakorlattal párhuzamosan az intraindusztriális kereskedelem mérésének módszertana is folyamatosan fejlődött, a statisztikai, közgazdaságtani és módszertani ellentmondások kiküszöbölésében jelentős előrelépések történtek.

Az a feltevés, mely szerint az ágazaton belüli kereskedelem tendenciaszerűen alacsonyabb alkalmazkodási költségekkel jár a tényezőpiacokon, az ágazatok közötti, a sima alkalmazkodás hipotéziseként² terjedt el a szakirodalomban. A kérdéskör különböző kontextusban a közelmúltban is többször felmerült: az Európai Unió történetében példái voltak ennek a Római Szerződés által indukált változások a „hatók” kereskedelmében, majd az 1992-es egységes piac létrehozása, vagy éppen a 2004-ben lezajlott legutóbbi bővítés.

A konkrét elemzést megelőzően két fogalom – a kereskedelem mint az igazodás forrása, illetve az alkalmazkodási költségek – tisztázásra szorul³. A kereskedelem mint az igazodás forrása kétféleképpen jelenhet meg. Kis, nyitott gazdaságok számára exogén világpiaci árváltozások formájában, amelyek a kereslet, a tényezőellátottság, a nemzetközi szállítási technológiák és a kereskedelem politikák elmozdulásaiból egyaránt származhatnak. Ezeket a változásokat azért nevezhetjük kereskedelem által indukáltaknak, mert autarchiás körülmények között nem következtek volna be. Hasonlóképpen hatnak – másrésztől – általában a kereskedelmi költségek módosulásai, amelyek elsősorban a kereskedelem politikai akadályok szintjével vannak összefüggésben.

Az alkalmazkodási költségek szintén két csoportba sorolhatók. Tökéletesen versenyző piacokon, rugalmas árak mellett akkor merülnek fel, ha a termelési tényezők nem homogének és jellemző rájuk a specifikusság⁴. Ekkor a kereskedelem által kiváltott reallokáció azzal a hatással jár, hogy a termelés a hosszú távú termelési lehetőségek görbéjén belül eső pontba kerül, mivel a transzformáció nehézségekbe ütközik. A másik típus akkor adódik, ha a nominálbérek lefelé merevek, ilyenkor a kereskedelmi liberalizáció Pareto-inferior helyzethez vezethet, mivel az igazodási költségek meghaladják a kereskedelemről származó előnyöket, nyereséget. Az alkalmazkodási költségei közvetlenül nem mérhetőek, a legtöbb empirikus kutatás a tényező-reallokáción keresztül igyekszik megragadni azokat.

Az ágazaton belüli kereskedelem és a sima alkalmazkodás hipotézise

A sima alkalmazkodás hipotézisének gondolatmenete, – melynek lépcsőfokait a tanulmány első részében elemzem – a következő: a) a kereskedelmi liberalizáció (egy gazdasági integráció létrehozása, bővítése, elmélyülése) pozitív ösztönzést ad az intraindusztriális kereskedelmi folyamatoknak; b) az iparágon belüli kereskedelem növekedése elsősorban ágazaton belüli alkalmazkodási folyamatokat indít el; c) az ágazaton belüli alkalmazkodási költségei alacsonyabbak, mint az interindusztriális igazodási folyamatoké; d) végül érdemes arról is szólni, hogy az ágazaton belüli kereskedelem és az alkalmazkodási költségek közötti kapcsolatot vizsgáló empirikus kutatások milyen eredménnyel jártak.

² Smooth Adjustment Hypothesis (SAH). Fertő és Hubbard (2001:766) ugyanezt a magyar megfelelőt alkalmazzák.

³ Trade as a source of adjustment, illetve adjustment costs – ld. pl. Brülhart–Thorpe (1999:36-37), vagy Brülhart–Murphy–Strobl (2004:3-8). A kifejtés során az ő logikájukat fogom követni.

⁴ Ti, hogy nem mobilak, nem áramolhatnak az iparágak között, hanem csak adott termék előállításához alkalmazhatók. Az ún. specifikus tényezők modelljének (amely Ricardo–Viner modellként is ismert) modern formája Jones (1971) Samuelson (1971), Mayer (1974), Mussa (1974) és Neary (1978) nevéhez fűződik.

A lépések egyenkénti vizsgálatára azért is szükség van, mivel eleddig néhány kivételtől eltekintve – *Lovely–Nelson (2000), (2002)* – nincs formalizált elméleti modellje annak az állításnak, mely szerint az IIT negatív kapcsolatban van az alkalmazkodási költségekkel, illetve e modellek sem kecsegtetnek túlzottan kedvező kilátásokkal.

A liberalizáció és az ágazaton belüli kereskedelem kölcsönös kapcsolata

Az intraindusztriális kereskedelem és a liberalizáció közötti kapcsolatra először az 1960-as években kezdett jelentősebb figyelem irányulni. Az Európai Gazdasági Közösség kialakítása során az volt az általános várakozás, hogy a tagok közötti kereskedelem liberalizációja erőteljes ágazatok közötti szakosodást hoz létre az országok gazdaság szerkezetében, főként az egyes országok hagyományosan sikeres exportszektoraiban. *Verdoorn (1960)* a Benelux-államok esetében, illetve *Dréze (1960), (1961)* mind a hat tagállamot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a vámunió létrehozása döntően nem iparágak közötti, hanem iparágon belüli szakosodással járt együtt, jelentősen ösztönözve a hasonló termékek kétirányú forgalmát. Az a feltételezés, hogy a tényezőpiacokon az ágazaton belüli kereskedelem alacsonyabb alkalmazkodási költségekkel jár, először *Balassánál (1966)* jelent meg⁵.

A fejlettek mellett a fejlődő országok integrációjának – a Közép-Amerikai Közös Piac (CACM) és a Latin-Amerikai Szabadkereskedelmi Terület (LAFTA) – tapasztalatait is vizsgálva *Balassa (1979)*, illetve *Balassa–Bauwens (1987)* megállapították, hogy a preferenciális kereskedelmi egyezmények jelentős mértékben növelték az ágazaton belüli kereskedelem mértékét.

Néhány korai – *Kojima (1964), Grubel (1967), Adler (1970), Loertscher–Wolter (1980), Havrylyshin–Civan (1983), Tharakan (1984), (1986)* – és számtalan későbbi kutatás jutott hasonló tapasztalatra. Utóbbiak közül példaként megemlíthető *Globerman–Dean (1990)*, és *Lee–Lee (1993)*, akik Korea, *Menon (1994)*, aki az ANZCERTA⁶, illetve *Hoekman–Djankov (1996)*, akik Kelet-Európa esetét vizsgálták. Az eredmények ugyanabba az irányba mutattak minden földrészen⁷. Látható tehát, hogy a liberalizáció és az iparágon belüli kereskedelem kapcsolata nem csak a fejlett országok – észak-észak – között, hanem a dél-dél és észak-dél kereskedelmi folyamatokban is jelen van, bár a mértéke eltérő.

Ami az integrálódó országok által alkotott monetáris unió és az ágazaton belüli kereskedelem kapcsolatát illeti, a tanulmány második részében implicit módon részletesebben tárgyalt optimális valutaövezetek (OCA⁸) elmélete kölcsönös pozitív kapcsolatot feltételez IIT és OCA között. A közös pénz ösztönző hatással van az ágazaton belüli kereskedelemre – mivel megszünteti az árfolyamváltozásokat és az ezekkel kapcsolatos bizonytalanságo-

⁵ „Az eredmények (ti. a Közös Piac kereskedelmi áramlásainak szerkezeti jellemzői – E. L.) rámutatnak az ágazaton belüli specializáció fontosságára a fejlett országok közötti kereskedelemben és alátámasztják azt a hipotézist, mely szerint a kereskedelmi liberalizáció inkább iparágon belüli, mintsem iparágak közötti szakosodással jár... Úgy tűnik, továbbá, hogy a szabadabb kereskedelemhez való alkalmazkodás nehézségeit a korábbiakban általában túlbecsülték... Egyetlen tagországban sem talákoztunk a feldolgozóipar hanyatlásával, vagy csőd hullámmal. Valójában a Közös Piac létrehozása óta a csődök száma csökkent, és a súrlódásos munkanélküliség mellett is kevés bizonyíték szól.” (*Balassa 1966:471-472.*)

⁶ ANZCERTA vagy CER: Australia–New Zealand Closer Economic Relations Pact, a két ország között 1983 óta létező regionális integrációs megállapodás

⁷ Rövid áttekintést találhatunk *Kandogannál (2001:2)*.

⁸ Optimal Currency Area

kat, amelyek legerőteljesebben a horizontális intraindusztriális kereskedelmet⁹ korlátozzák, legkevésbé az ágazatok közötti kereskedelmet, míg a vertikális iparágon belüli áramlások köztes esetként írhatók le (*Fontagné–Freudenberg, 1999*)¹⁰. Az ágazaton belüli kereskedelem viszont, mivel növeli a konjunktúraciklusok szinkronitását, egyre inkább úgy tűnik, hogy fontos eleme a valutaövezetek optimalitási kritériumainak¹¹.

A közöspénzbevezetésének az IIT-regyakorolt pozitív hatását indirekt módon is meg erősíthetjük. Az általában a standard gravitációs modellre építő empirikus tanulmányok¹² 40 és 290 százalékpont közé teszik a közös pénz kereskedelemnövelő hatását, melynek növekedés során, bár nagysága nincs számszerűsítve, az ágazaton belüli kereskedelem is – igazodva korábbi érvelésünkhöz – nyilvánvalóan emelkedik, még akkor is, ha egyes szerzők a fenti kereskedelemnövelő hatás mértékére adott becsléseket túlzónak tartják¹³.

Az empirikus tapasztalatokat az 1980-as évektől születő, monopolisztikus versenyre és horizontális differenciációra épülő modellek is alátámasztották. Az egymáshoz hasonló országok között a szabadabb kereskedelem ágazaton belüli szakosodást eredményez. A vertikális IIT-re kifejlesztett modellek pedig azt sugallják, hogy a felek közötti tényezőellátottságbeli, termelékenységi különbségek, ha ezek nem szélsőségesek és a felek jövedelemelosztásában átfedés található, a minőségileg differenciált termékek iparágon belüli kereskedelméhez vezetnek. A tapasztalatok és az elmélet is arra utalnak, hogy a fejlett országok közötti kapcsolatokban elsősorban horizontális és vertikális IIT, a fejlett-fejlődő viszonyban döntően vertikális ágazaton belüli és ágazatok közötti, míg a fejlődő-fejlődő viszonyban ágazatok közötti kereskedelmi folyamatok dominálnak. Tovább árnyalja a képet, ha fejlett országokat is tovább csoportosítjuk fejlett északra és fejlett délre, mely csoportok közötti árumozgásokban a vertikális IIT dominál.

A témával foglalkozó irodalom egy másik, szintén jelentős része az érvelést megfordítja, és azt hangsúlyozza, hogy a modern kereskedelmi liberalizáció, legyen az akár a regionális integrációs törekvések, akár a GATT/WTO-rendszer multilaterális keretrendszerében is – olyan logika alapján működik, hogy azon országok között, illetve ágazatokban kerül(t) sor a kereskedelmi korlátok csökkentésére vagy felszámolására, amelyeket vagy már eleve magas ágazaton belüli kereskedelem jellemez, vagy ahol a szabadabb kereskedelemnek köszönhetően elsősorban az IIT növekedése volt várható.

Lipson (1982) valószínűsíti, hogy az integráció erősíti az iparágon belüli kereskedelmet, a magasabb ágazaton belüli kereskedelemmel járó hatékonysági előnyök és alacsony alkalmazkodási költségek pedig visszahatva segítik a liberalizációs törekvéseket. Mindemellett felhívja a figyelmet az ágazatok eltérő alkalmazkodási, specializációs és vé-

⁹ A horizontális ágazaton belüli kereskedelem (HIIT) hasonló minőségű, de a fogyasztók szempontjából fontos, egyéb karakterisztikák, például szín, dizájn stb. alapján differenciált javak, míg a vertikális (VIIT) eltérő minőségű termékváltozatok párhuzamos exportját és importját jelenti.

¹⁰ Ennek az elméleti alapja a következő (uo.): ha a kereslet árrugalmassága nagyon nagy, az árfolyamváltozásoknak jelentős hatása lehet a horizontálisan differenciált termékek kereskedelmére, melyek között csak kisebb jellemzőbeli különbségek vannak, ha a komparatív előnyök elég nagyok, akkor az árfolyamváltozásoknak a keresletre gyakorolt befolyása szerényebb, így az ágazatok közötti áramlások kevésbé sebezhetőek. A vertikálisan differenciált termékeket érintő hatások logikusan a két véglet között helyezkednek el. Az árfolyamok változékonysága az interindusztriális specializáció irányába hathat. Egy másik lehetséges forgatókönyv szerint a monetáris unió által is lehet (ágazaton belüli) kereskedelmet növelő hatású, hogy megszünteti azoknak az működőtőke-áramlásoknak az indokát, amelyek az árfolyamkockázatok kivédését célozták, oly módon, hogy az eltérő fizetőeszközt alkalmazó országokban termelőkapacitásokat hoznak létre a helyi kereslet kielégítésére. (Cushman, 1988).

¹¹ Ennek az utóbbi kapcsolatnak a részletes kifejtése jelen tanulmány utolsó részében található.

¹² A téma egy összefoglaló áttekintéséért lásd Alesina-Barro-Tenreyro (2002:43, 8. táblázat).

¹³ Alesina-Barro-Tenreyro (2002) tanulmányában a kritikák jó összefoglalója is megtalálható.

dekezési képességeire is. „Ha az ágazatok tudnak úgy az importhoz alkalmazkodni, hogy fejlesztik saját exportjukat is, akkor meg tudják védeni a működő vállalatok, a szakszervezetek, a beszállítók és a munkavállalók pozícióját.” (Lipson 1982:453.) Ezen képességek hiánya jól magyarázza, hogy miért a „bérérzékeny”, standardizált termékeket előállító szektorokban a legerőteljesebb a protekcionista nyomás, amely gyakran olyan ágazati megoldásokhoz vezet, mint az önkéntes exportkorlátozások (VER) és a szektorális egyezmények (OMA)¹⁴. (uo.)

Tendenciaszerűen állítható, hogy minél magasabb az ágazatok közötti kereskedelem, annál alacsonyabb a protekcionizmus iránti igény, mivel bármely iparágban, amelyben egyszerre létezik export és import, nehéz megnyerni az exportban érdekeltet az importkorlátozások számára, így az exportáló és az importtal versenyző vállalatok lobby-kohéziója gyenge¹⁵. Ez a liberalizáció magasabb hazai támogatottságát is jelenti (Marvel–Ray, 1987)¹⁶. Mások véleménye szerint viszont ezek az ágazatok hatékonyabban tudnak a protekcionizmus irányában nyomást gyakorolni, mivel tendenciaszerűen nagyobb koncentráció jellemzi őket (Gilligan 1997)¹⁷.

Choi–Schott–Gilbert (2001:27) megállapítja, hogy az iparágon belüli kereskedelemből származó kisebb elmozdulás a gazdaságok struktúrájában elméletileg is és gyakorlatban is ahhoz vezet, hogy kevesebb kereskedelmi konfliktusra kerül sor a partnerek között. A regionális integrációk IIT-ösztönző hatása talán annak is köszönhető, hogy a szupranacionális politikák közé csak magasabb fejlettségi fázisban kerül be az (aktív) iparpolitika, amely a specializáció irányába tolná a résztvevőket¹⁸.

Összességében így plauzibilisnek tűnik az a feltételezés is, hogy az ágazaton belüli kereskedelem magas aránya vagy legalábbis potenciálja előfeltétele lehet egy erős és sikeres regionális gazdasági integrációnak.

Az alkalmazkodási költségek alacsonyan maradásához vélhetően hozzájárult a globalizáció fontos tényezőjeként említett GATT-rendszer is. A CEPAL (2001:219) tanulmánya megállapítja, hogy a GATT vámliberalizálási tárgyalásai során alkalmazott vizionosság alapon történő vámcsökkentés módszere is ebbe az irányba mutatott. Az első hat forduló (1. táblázat) az iparosodott országok közötti iparágon belüli specializációnak kedvezett, hiszen azokat a kérdéseket, amelyek részükről erőteljes szerkezeti alkalmazkodást követeltek volna – például a mezőgazdasági vagy a textilipari termékek kereskedelmét – nem vették fel a napirendre, vagy nem alkalmazták rájuk a szabályokat. A terelés visszaesése, iparágak kitelepülése helyett a változások vállalatokon, vagy iparágakon belül zajlottak le. Az ágazaton belüli kereskedelem tehát hozzájárult ahhoz, hogy az átalakuló világkereskedelemmel járó alkalmazkodás egyszerűbb legyen. Fenti tanulmány megállapítja, hogy a II. világháború utáni liberalizációval járó alkalmazkodási költsége-

¹⁴ VER = Voluntary Export Restraints, OMA = Orderly Marketing Agreements

¹⁵ Id. pl. az amerikai textilipart a NAFTA előkészítése során (Gilligan, 1997:466)

¹⁶ Ahogy nő az import, az addicionális export szignifikánsan korlátozza az import által kiváltott protekcionista impulzusokat. Világos, hogy az ágazaton belüli kereskedelemnek jelentős szerepe van a megfelelő szintű vámvédelemmel kapcsolatos politikai koalícióépítésben. (Marvel–Ray, 1987:1288). Az IIT és a protekcionizmus közötti elméleti kapcsolatra hatással levő tanulmányok közül ld. még többek között Ray (1991), illetve Levy (1997) cikkét.

¹⁷ Gilligan (1997) azt találja, hogy az IIT magas arányával jellemezhető ágazatok több antidömping eljárásra vonatkozó kérelmet nyújtanak be, mint az alacsonyabb IIT-szinttel rendelkezők.

¹⁸ „Az 1960-as évek végéig az Európai Unió bizonyos ágazatok kivételével főként passzív strukturapolitikai szerepre vállalkozott. A közös piac keretében a műszaki fejlesztést és a struktúrák korszerűsítését alapvetően a piaci mechanizmusokra és erőkre bízta. Kivételt képezett a mezőgazdaság. . . 1951 után a Montánunió keretében a tagországok szénbányászatát, valamint vas- és acéliparát több vonatkozásában közös irányítás alá helyezték, de az 1960-as években a hiányok eltűnésével a szervezet háttérbe szorult.” (Blahó-Palánkai, 2000:79)

ket, amelyek elsősorban a fejlett országokban merültek fel, azok gyorsan áthárították a fejlődőországokra.

A GATT szerepére a tárgykörben már *Hufbauer–Chilas (1974)* is rámutatott, szintén a szimmetrikus, reciprok vámliberalizációval magyarázza a tárgyalásoknak az ágazaton-belüli kereskedelemre gyakorolt kedvezőhatását.

A fentiekből arra a következtetésre juthatunk, hogy annak, hogy az intraindusztriális árumozgások a nemzetközi kereskedelmi rendszertől ilyen impulzusokat kapjanak, az a feltétele, hogy a liberalizáció minél szorosabban a reciprocitás elve alapján történjen. Ez azt jelenti, hogy a viszonyosságnak ágazati alapon és nem elsősorban a kapott és nyújtott előnyök általános mérlegének megvonásával kell működnie. Erre akkor van lehetőség, ha: a) a vámcsökkentésre olyan területeken kerül sor, ahol a nemvám-jellegű kereskedelmi akadályok nem játszanak jelentős szerepet; b) a tárgyaló országok vámstruktúrája szimmetrikus, azaz vélhetően hasonló fejlettségű országok között kerül sor a liberalizációra; c) a vámcsökkentés módszere nem a bilaterális szelektív¹⁹, hanem inkább az általános lineáris metódus, vagy annak valamilyen súlyozott formája.

E feltételeket elfogadva az alábbi, árnyaltabb következtetésekre juthatunk:

a) A GATT első fordulója esetében a résztvevők alacsony száma, illetve a vámcsökkentésbe bevont árukörök kedvező, a bilaterális szelektív vámtárgyalási módszer pedig ambivalens hatású volt az IIT szempontjából, hiszen a tárgyalások végső, konszolidációs szakaszában a felek nem a hasonló területeken megadott, hanem a kapott és nyújtott kedvezmények értékének egyensúlyára (reciprocitás) törekedtek. Az első, a GATT-ot létrehozó, 1947-es tárgyalássorozat kivételével az elért liberalizáció is alacsony volt.

b) A GATT-rendszer vámcsökkentései vélhetően a Uruguay-fordulót megelőző időszakban adhattak jelentősebb lendületet az intraindusztriális kereskedelemnek. Leginkább talán a Kennedy- és a Tokió-forduló, hiszen itt az alkalmazott vámcsökkentési módszer előbb az általános lineáris, majd annak egy súlyozott formája (az ún. svájci formula) szimmetrikus vámcsökkentéseket jelentett. A liberalizáció mértéke is jelentős volt, azonban a tárgyalásban résztvevő országok nagy száma miatt a gazdasági struktúrákban már szignifikáns különbségek mutatkoztak.

c) Az Uruguay-fordulón már olyan érzékeny területek liberalizálására is sor került, mint a mezőgazdasági, valamint a textilipari termékek köre, a szolgáltatás-kereskedelem, a szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásai, melyek esetében az aszimmetriák, vagy a nemvám-jellegű akadályok igen jelentősek voltak. Másrészt a tagországok számának további dinamikus növekedése is sejteti a tárgyalópartnerek közötti erősödő különbségeket. Témánk szempontjából a jelenleg zajló Doha-forduló egyértelműen azokkal a jellemzőkkel bír, mint az Uruguay-forduló, hiszen a tárgyalásokba bevont területek²⁰ esetében különösen nagyok a különbségek és az ellentétek a résztvevő felek között. Mindezen folyamatok azonban az észak–dél közötti – potenciálisan vertikális ágazaton belüli – kereskedelmet is ösztönözhetik.

¹⁹ Ld. bővebben *Huszár (1994:147-151)*.

²⁰ Ld. pl. *Hoekman–Newfarmer (2003)*, *Neary (2004)*.

1. táblázat

A GATT körtárgyalásai

Év	Hely/Név	A tárgyalások témája	Országok	Átlagos vámcsökkentés (%)
1947	Genf	Vámok	23	21,1
1949	Annecy (Fro.)	Vámok	13	1,9
1951	Torquay (NBr.)	Vámok	38	3
1956	Genf	Vámok	26	3,5
1960- 1961	Genf (Dillon- forduló)	Vámok	26	2,4
1964- 1967	Genf (Kennedy- forduló)	Vámok, antidömping-intézkedések	62	36
1973- 1979	Genf (Tokió-for- duló)	Vámok, nemvám-jellegű eszközök, magatartási kódexek (keretegyezmé- nyek)	102	29,6
1986- 1994	Genf (Uruguay- forduló)	Vámok, nemvám-jellegű eszközök, szolgáltatások, szellemi tulajdon, vitás kérdések rendezése, textilipar, mező- gazdaság, a WTO megalapítása stb.	123	38
2002- 2005 (?)	Genf (Doha Fej- lesztési forduló)	Az áruk és szolgáltatások teljes köré- nek kereskedelme, vámok, nemvám- jellegű eszközök, dömpingellenes szabályok, szubvenciók, regionális kereskedelmi egyezmények, szellemi tulajdon, környezet, vitás kérdések rendezése, kereskedelem-könnyítés stb.	A tárgyalások megkezdésekor 141, jelenleg (2004. novembe- rében) 148	..

Forrás: WTO (2001) saját frissítéssel

Az ágazaton belüli kereskedelemmel járó alkalmazkodási folyamatok természetrajza

Lovely–Nelson (2000) kulcsfontosságú tanulmányukban megállapítják, hogy az az informális feltételezés, amely szerint az ágazaton belüli kereskedelem kizárólag ágazaton belüli alkalmazkodást generál, nem tartható fenn. Interindusztriális folyamatokra is sor kerülhet, mivel az adott ágazat termelékenysége a növekvő skálahozadék jelenlétének köszönhetően nő, megváltoztatva így a szektor tényezőkeresletét, ami viszont ágazatok közötti mozgásokhoz vezethet. Lovely–Nelson (2002), valamint Brühlhart–Murphy–Strobl (2004:15) hasonlóképpen arra hívja fel a figyelmet, hogy ha a sima alkalmazkodás hipotézisének az a feltételezése, mely szerint az ágazatok részesedése a globális outputból és kiadásból változatlan nem teljesül, akkor ágazatok közötti tényező-reallokációra kerülhet sor, még abban az esetben is, ha kereskedelem változásai tisztán ágazaton belüliek.

Mindezidáig átfogó empirikus bizonyítékot sem sikerült arra találni, hogy a tényező-alkalmazkodás ágazaton belüli kereskedelmi specializáció esetén döntően inkább iparágakon belül, mintsem iparágak között zajlik.

Másrészről azért is nehéz összekapcsolni az ágazaton belüli kereskedelem mutatóit az alkalmazkodási költségekkel, mert míg a munkaerő allokációjának megváltozása el-

sősorban a termelési struktúra elmozdulásait tükrözi, addig a kereskedelem szerkezetének módosulása a termelés változása mellett a kereslet változásaiból is adódik (Lovely–Nelson, 2002).

Az ágazaton belüli vs. ágazatok közötti alkalmazkodás költségei

A három pont közül talán itt találkozhatunk a legkevesebb nehézséggel. A sima alkalmazkodás hipotézisét vizsgáló irodalom²¹ ugyanis itt döntően a munkaerőpiac közgazdaságtanával foglalkozó kutatásokra alapoz²², amelyek egységesen azt mutatják, hogy az ágazatok közötti alkalmazkodás a munkanélküliségen keresztül mérve magasabb költségeket okoz, mint az ágazaton belüli.

Leegyszerűsítve, a munkaerő által akkumulált humántőke szektorspecifikus, azaz ha a munkavállalónak állást kell váltania, tudása az iparág másik cégénél hasznosítható, az iparágon kívül nem. Ha a kereskedelmi folyamatok ágazatok közötti specializációval járnak, akkor az összehúzódó (az importtal helyettesített) szektorból a munkaerőnek a terjeszkedő (növekvő exportú) szektorba kell átmennie, ahol a munkás által felhalmozott humántőke értéke kisebb lesz, ami a korábban említett szektorspecifikusságnak köszönhető. Az új tudás felhalmozása érdekében tett erőfeszítések, az alacsonyabb munkabér vagy a munkanélküliség jelentik a költségeket, amelyek ágazaton belüli alkalmazkodásnál nem, vagy csak kisebb mértékben jelentkeztek volna. Súlyosbíthatja a helyzetet az is, hogy az egyes iparágak a legtöbb országban földrajzilag koncentráltan helyezkednek el, ami szintén költségesebbé teszi az interindusztriális munkaerő-áramlást mint az intraindusztriális munkaerő-áramlást.

Az alkalmazkodási költségeket általánosabban tárgyalva azonban tisztában kell lennünk azzal is, hogy a horizontális és vertikális ágazaton belüli specializáció eltérő igazodási költségekkel jár. Míg az integráció által indukált HIIT esetében az elméleti modellek alacsony alkalmazkodási költségeket jeleznek előre, addig ezek a vertikális esetben jelentősebbek lehetnek. A VIIT ugyanis az eltérő relatív tényezőellátottságokon alapszik, akárcsak az iparágak közötti szakosodás. Másrészt pedig az oligopol szerkezetet feltételező vertikális modellekben elképzelhető, hogy a jobb minőségű termékek kiszorítják a rosszabbak egy részét abban az országban, amelyben utóbbiakat gyártották. Ez viszont munkanélküliséghez, így magasabb alkalmazkodási költségekhez vezethet²³. E költségek nagy valószínűséggel azonban továbbra is alacsonyabbak, mint az ágazatok közötti szakosodás esetében. Itt ismét csak a termelési tényezők specifikussága a kulcskérdés: vajon a jobb és rosszabb minőségű termékek előállítására mennyire igényel eltérő képzettséget.

Az EU egységes belső piacának (1992) létrehozása során szerzett tapasztalatok egybevágóan az eddig elmondottakkal. Az alkalmazkodási költségek végül az Európai Bizottság optimista várakozásai, illetve a potenciális interszektoriális specializációra alapozó

²¹ *Ld. pl. Lovely–Nelson (2000).*

²² *E terület irodalmának részletes ismertetésére jelen keretek nem elegendőek, ehelyett álljon itt néhány áttekintő munka: Lovely–Nelson (2000), Greenaway–Upward–Wright (2000), Greenaway–Nelson (2001), Haynes–Upward–Wright (2000), (2002).*

²³ *Brühlhart–Elliott (2000) ezzel ellentétes empirikus eredményre jut az Egyesült Királyság feldolgozóiparának 1980-as évekbeli kereskedelmi és munkaerőpiaci változásainak kapcsolatát vizsgálva. A gyakorlat és az elmélet ellentmondása valószínűsíthetően a mérési eszközrendszer hiányosságainak tulajdonítható.*

pesszimista scenáriók között állapotok meg²⁴. A 2004-es bővítés következményeképpen – a korábbi tapasztalatok alapján, illetve a kelet-közép-európai országok és az EU közötti kereskedelemben a VIIT magas aránya²⁵ miatt – arra számíthatunk, hogy az alkalmazkodási költségek alakulásában nagyon hasonló folyamatok fognak lejátszódni vagy játszódni már le a csatlakozást előkészítőliberalizációs folyamatok során.

Az empirikus vizsgálatok eredményei

Természetesen nem lehet céлом, hogy a nagy számú kutatás mindegyikét bemutassam. Néhány fontosabb, nagyobb hatással bíró vagy érdekesebb tanulmány kiemelésével szeretném jelezni a legfontosabb tendenciákat. Részletes áttekintés található *Brühlhart–Elliott (1998)*, *Lovely–Nelson (2002)*, illetve *Brühlhart–Murphy–Strobl (2004)* tanulmányában. Az eredmények értelmezéséhez érintőlegesen ki kell térnünk az ágazaton belüli kereskedelem mérésének módszertanára.

Az iparágon belüli kereskedelem mind a mai napig legáltalánosabban használt mutatója Grubel és Lloyd nevéhez fűződik:

$$GL_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i} \quad (1)$$

ahol X és M az adott ország i -edik ágazatának exportja és importja. Az ország egészére vonatkozó, globális indexet az ágazati mutatók súlyozott átlagaként kapjuk, súlyokként az egyes iparágak összkereskedelemben való részesedését alkalmazva.

Annak ellenére, hogy a Grubel-Lloyd mutatók adott időszakra vonatkozó értékeit összehasonlíthatjuk egymással, az nem ad kellő tájékoztatást számunkra a jelenség dinamikájáról. *Caves (1981:213-214)* az ágazaton belüli kereskedelem magyarázatainak elemzésekor felhívja a figyelmet arra, hogy bár a külkereskedelmi liberalizáció pozitív hatással lehet az ágazaton belüli kereskedelemre, ez nem feltétlenül jelenik meg a Grubel-Lloyd indexekben: ha az export és az import is ugyanolyan arányban változik, az iparágon belüli kereskedelem nagysága nő, azonban a Grubel-Lloyd típusú indexekkel mért aránya nem változik, tehát az alábbi dinamizáció²⁶ (2) nem ad megfelelő választ kérdéseinkre.

$$MIIT_{GL,t,t} = GL_{t,t} - GL_{t,t-t} = \Delta GL_{t,t} \quad (2)$$

Visszatérve tehát kiinduló problémánkra, jól láthatóan szükség van olyan módszertani apparátusra, amellyel meg tudjuk ragadni az intraindusztriális kereskedelem dinamikáját. Így következtetéseket vonhatunk le az alkalmazkodási költségek alakulására nézve egy regionális integráció keretein belüli vagy egyéb tényezők motiválta liberalizáció esetében is.

Az ágazaton belüli kereskedelem dinamikáját érintő mérések egyértelmű módszertani győztesének a *Brühlhart (1994)*-féle marginális IIT-indexek (MIIT) tűnnek, ezek közül is *Brühlhart A*-indexe (3) az empirikus vizsgálatok legnépszerűbb mutatója.

²⁴ Ld. pl. *Fontagné–Freudenberg–Péridy (1998)*, *Fontagné–Freudenberg (2000)*.

²⁵ Ld. pl. *Aturupane–Djankov–Hoekman (1997)*, *Éltető (2000)*, *Gabrisch–Segnana (2003)*.

²⁶ t -vel és $t-n$ -nel jelölve az összehasonlítandó időszakokat

$$MIIT_{i,t,t-1} = 1 - \frac{|\Delta X - \Delta M|}{|\Delta X| + |\Delta M|}, \quad (3)$$

ahol $\Delta X = X_t - X_{t-1}$ és $\Delta M = M_t - M_{t-1}$. Az index 0 és 1 közötti értéket vesz fel, előbbi, ha a teljes marginális kereskedelem ágazatok közötti, utóbbit, ha iparágon belüli. A szektorális és globális index közötti kapcsolat a GL indexekével analóg. A mutató megragadhatóvá teszi a kereskedelem szerkezetében bekövetkező változásokat, így lehetőséget ad arra, hogy következtessünk az alkalmazkodási költségekre is. Amennyiben az ágazatok közötti kereskedelem növekszik, ami az export és import aszimmetrikus változását jelenti, ez valószínűleg azzal jár, hogy erőforrás-átcsoportosítás (a termelési tényezők áramlása) indul meg a specializáció következtében a csökkentő kibocsátású ágazatokból a növekvő kibocsátásúak felé. Az empirikus kutatások az MIIT mutató használatának szükségességét erősítik meg.

Brühlhart (2000) vizsgálata azon kevesek egyike, amely foglalkozik az időintervallum megválasztásával is²⁷. Kimutatja a statikus IIT indexekhez képest az MIIT jobb alkalmazhatóságát, valamint az alkalmazkodás és az MIIT közötti szignifikáns és megfelelő előjelű kapcsolatot néhány regressziós specifikáció esetében. A különböző időintervallumok közül a legrövidebb, az éves tűnik a legalkalmasabbnak az MIIT vizsgálatokor, illetve késleltetés beépítésével arra is fény derül, hogy a kereskedelmi szerkezet változásainak munkaerőpiaci hatásai egy év eltolódással jelentkeznek.

Brühlhart–Elliott (2001), illetve *Blanes (2001)* vizsgálatának érdekessége, hogy bár nem rendelkezünk olyan megfelelő módszerrel, amely az ágazaton belüli kereskedelem (horizontális vagy vertikális) természetéhez igazodva kalkulálná a marginális IIT mutatót, előbbi az Egyesült Királyság, az utóbbi Spanyolország gazdaságának példáján mégis megpróbálja ezek hatását elkülöníteni²⁸. A néhol meglepő eredmények részletes ismertetése nélkül itt is elmondható, hogy a korreláció- és regresszió-analízis alátámasztja a sima alkalmazkodás hipotézisét, a második tanulmánynál főként a horizontális IIT által dominált ágazatok esetében.

Brühlhart–Murphy–Strobl (2004) ír kereskedelmi, termelési és munkaerőpiaci adatok paneljén tesztelték a SAH-t. Az IIT statikus indexei és a munkaerőpiaci alkalmazkodás között nem találtak kapcsolatot, azonban a marginális mutató esetében gyenge, de szignifikáns összefüggés mutatkozott a MIIT és az ágazaton belüli munkaerő-reallokáció között, alátámasztva a sima alkalmazkodás hipotézisét. Ígéretesnek tűnik a *Brühlhart–Elliott–Lindley (2004)* által követett kutatási irányvonal is. A szerzők a brit feldolgozóipari munkavállalók egyéni szintig lebontott munkaerőpiaci adatainak segítségével megerősítik, hogy a kereskedelem expanziójának típusa befolyásolja a munkaerő-reallokáció természetét, azonban arra is rámutatnak, hogy ez a hatás más tényezőkénél alacsonyabb mértékű.

Általánosítva elmondható, hogy a tanulmányok jelentős részében kimutatható valamilyen szignifikáns és megfelelő előjelű kapcsolat az ágazaton belüli kereskedelem dinamikája és az alkalmazkodási költségek között, azonban ezek többsége a sima alkalmazkodás

²⁷ Tanulmányában az 1980-as évek Írországnak üzemi szintű foglalkoztatási és az ennek megfelelő iparági termelési és kereskedelmi adatokkal dolgozik.

²⁸ Osztályozza az iparágakat aszerint, hogy a vertikális vagy a horizontális ágazaton belüli kereskedelem dominanciája jellemzi-e őket, majd kiszámítja és összehasonlítja az A-indexeket a létrehozott csoportokra.

hipotézisének még létező elméleti és empirikus-ökonometriai tisztázatlanságai miatt kellő óvatossággal kezelendő.

Összességében plauzibilisnek tűnik az állítás, hogy az ágazaton belüli kereskedelem által indukált alkalmazkodási költségek alacsonyabbak, mint az ágazatok közöttiből adódók. A kutatások szerint egyetlen szektor viszonylag kisebb elmozdulásaira a fenti összefüggések kivétel nélkül jól használhatók, nagymérvű, multiszektoriális változások esetén azonban kritikával alkalmazandók (Lovely–Nelson, 2002). Az is nyilvánvaló, hogy a kereskedelem dinamikája és a munkaerőpiaci alkalmazkodás közötti kapcsolat teljes körű feltáráshoz még nagyon sok további elméleti és empirikus kutatás szükséges, utóbbiak esetében kiküszöbölve a még jelentős mennyiségű mérési és ökonometriai problémát.

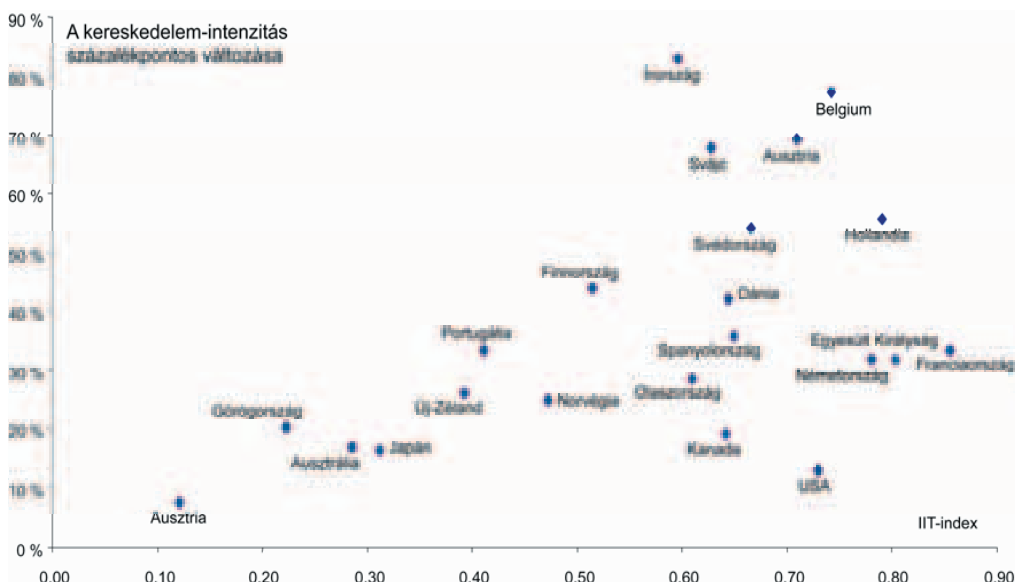
Az ágazaton belüli kereskedelem és a konjunktúraciklusok szinkronizációja

Az ágazaton belüli kereskedelem szintje és változásai alkalmas fokmérői a nemzetközi gazdasági integrációnak, visszatükrözik, hogy az érintett országok milyen mértékben kapcsolódnak be a nemzetközi munkamegosztásba.

Wiig (1999) kimutatja, hogy szignifikáns kapcsolat van az iparágon belüli kereskedelem és az adott ország kereskedelem-intenzitásának (kereskedelem/GDP) változása között az 1970 és 1996 közötti időszakban (1. ábra). Ebből arra következtet, hogy a vizsgált periódusban az OECD-országok kereskedelmének fő mozgatórugója az ágazaton belüli kereskedelem volt, amelynek mára – mint tudjuk – igen magas az aránya összkereskedelmükben (2. táblázat).

1. ábra

A kereskedelemintenzitás változása és az IIT kapcsolata

Forrás: Wiig (1999:13)

Azt, hogy az IIT alkalmas mutatója a világgazdasági munkamegosztásba való bekapcsolódásnak az is demonstrálja, hogy az 1990-es években vizsgálva az egyes országok ágazaton belüli kereskedelmét, illetve export- és importvolumenének mozgása közötti korrelációját, a két jelenség között pozitív kapcsolatra derült fény (2. ábra, OECD, 2002:167). Az export és import ilyen jellegű, magas korrelációja azon országok esetében valószínűsíthető, amelyek kereskedelmében nagy jelentősége van a több országra kiterjedő, vertikálisan integrált termelési hálózatokban²⁹ előállított árucikkeknek.

Anélkül, hogy az endogén növekedési modellek kérdéskörére kitérnénk, megemlítendő néhány tény az ágazaton belüli kereskedelem és a gazdasági növekedés közötti viszonyra vonatkozóan. Backus–Kehoe–Kehoe (1992) több ország mintáján, a skáláhozadékat is figyelembe véve azt találják, hogy a GL-index szignifikáns pozitív korrelációban van az egy főre jutó GDP növekedési ütemével, amely a növekvő skáláhozadék, a termelékenység és a kereskedelem közötti kapcsolatot jelezheti.

Hoeller–Girouard–Colecchia (1998:87) bár emlékeztet arra, hogy a közelmúlt kutatásai a kereskedelem és a növekedés közötti direkt kapcsolat tekintetében a korábbiakhoz képest elbizonytalanítóbb eredményeket hoztak megállapítja, hogy indirekt módon, a tőkeállományra kifejtett pozitív hatáson keresztül az összefüggés létezhet. Tizenegy EU-országot vizsgálva 1970 és 1985 között azt találja, hogy a kereskedelmi nyitottságnak jelentős hatása van a gazdasági növekedésre, és kimutat egy kevésbé erős kapcsolatot az ágazaton belüli kereskedelem és a növekedés között is, amelyet a kereskedelem által teremtetett méretgazdaságosságnak és a rendelkezésre álló inputok szélesebb köréből származó hatékonyabb specializációnak tulajdonít.

Hakura–Jaumotte (1999) 87 ország adatait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az iparágon belüli kereskedelem nagyobb szerepet játszik a technológiatranszferben, mint az iparágak közötti, mivel az országok jobban be tudják fogadni az új technológiát az olyan ágazatokban, amelyekben maguk is termelnek és exportálnak. Eszerint minél nagyobb egy fejlődő gazdaságban azon szektorok száma, amelyek magas ágazaton belüli kereskedelemmel rendelkeznek, annál gyorsabb lehet a felzárkózás. Ennek néhány, a fejlődőországok kereskedelempolitikáját érintő következménye is van:

a) újra megerősítést nyert a kereskedelmi kapcsolatok fontossága a fejlődő és a fejlettségi országok közötti technológiatranszferben;

b) a fejlődő országoknak a korábbi gyakorlattól eltérően érdemes lenne a kereskedelmi tárgyalások során aktuális, magasabb IIT-vel rendelkező exportszektoraikat is liberalizálni és

c) ezzel párhuzamosan gazdaságpolitikai támogatást (infrastruktúraépítés, képzés stb.) nyújtani az érintett iparágaknak, emelni külföldi működőtőke-vonzó képességüket.

A tanulmány zárásaként feltétlenül érdemes arról a kapcsolatról szólni, amely az intraindusztriális kereskedelem és az üzleti ciklusok között található. Itt rögtön azt is meg szeretném jegyezni, hogy bár a témakör megállapításai tulajdonképpen az optimális valutaövezetek (OCA) elméleti irodalmából származnak, vagy erőteljesen kötődnek ahhoz,

²⁹ A nemzetközi termelémegosztás tendenciáiról, kereskedelmelméleti magyarázatairól és a területre vonatkozó empirikus vizsgálatokról ld. Erdey (2004b).

³⁰ A vízszintes tengely a feldolgozóipari átlagos ágazaton belüli kereskedelmét méri, míg a függőleges az export és import éves volumenváltozásainak korrelációs indexét ábrázolja az 1990–2000 közötti időszakban.

2. táblázat

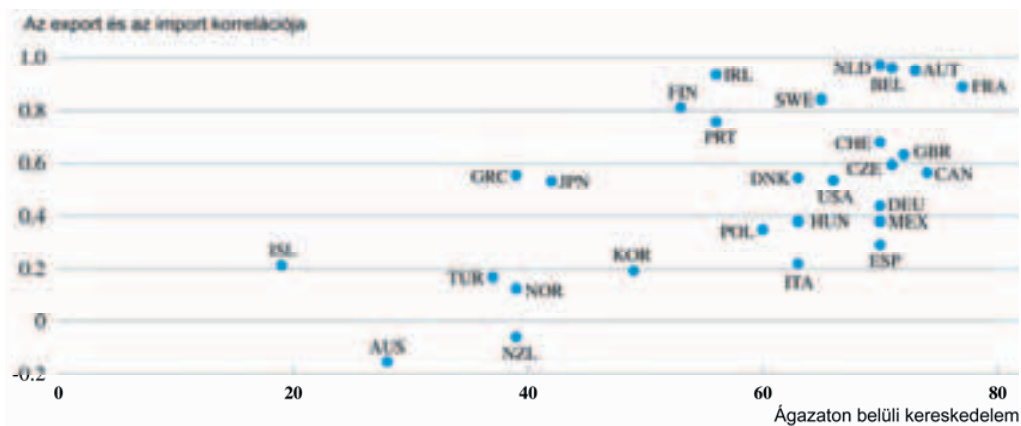
Feldolgozóipari IIT a teljes feldolgozóipari kereskedelem százalékában

Időszak	1988-91	1992-95	1996-2000	Változás
Magas és növekvő IIT				
Csehország	n.a.	66,3	77,4	11,1
Szlovákia	n.a.	69,8	76	6,2
Mexikó	62,5	74,4	73,4	10,9
Magyarország	54,9	64,3	72,1	17,2
Németország	67,1	72	72,0	5,0
Egyesült Államok	63,5	65,3	68,5	5,0
Lengyelország	56,4	61,7	62,6	6,2
Portugália	52,4	56,3	61,3	8,9
Magas és stabil IIT				
Franciaország	75,9	77,6	77,5	1,6
Kanada	73,5	74,7	76,2	2,7
Ausztria	71,8	74,3	74,2	2,4
Egyesült Királyság	70,1	73,1	73,7	3,6
Svájc	69,8	71,8	72,0	2,2
Belgium/Luxemburg	77,6	77,7	71,4	-6,2
Spanyolország	68,2	72,1	71,2	3,0
Hollandia	69,2	70,4	68,9	-0,3
Svédország	64,2	64,6	66,6	2,4
Dánia	61,6	63,4	64,8	3,2
Olaszország	61,6	64,0	64,7	3,1
Írország	58,6	57,2	54,6	-4,0
Finnország	53,8	53,2	53,9	0,1
Alacsony és növekvő IIT				
Korea	41,4	50,6	57,5	16,1
Japán	37,6	40,8	47,6	10,0
Alacsony és stabil IIT				
Új-Zéland	37,2	38,4	40,6	3,4
Törökország	36,7	36,2	40,0	3,3
Norvégia	40,0	37,5	37,1	-2,9
Görögország	42,8	39,5	36,9	-5,9
Ausztrália	28,6	29,8	29,8	1,2
Izland	19,0	19,1	20,1	1,1

Forrás: OECD (2002:161)

2. ábra

Az export/import mozgások és az ágazaton belüli kereskedelem kapcsolata az 1990-es években

Forrás: OECD (2002:167)³⁰

magára az OCA-jelenségre és következményeire terjedelmi okoknál fogva nem kívánok kitérni³¹.

A kereskedelem és a gazdasági ciklusok közötti kapcsolat szorossága nem vitatható, a hatásirány elméletileg azonban kétféle lehet. Az egyik hatás a tradicionális kereskedelmi elméletekből, illetve az ún. új gazdasági földrajz teóriáiból³² származik. *Eichengreen (1992)* és *Krugman (1993)* amellet érvel, hogy egy adott integrációban résztvevő országok között a liberalizáció specializációhoz vezet³³, amely az ágazatspecifikus sokkoknak³⁴ köszönhetően negatív hatással van konjunktúraciklusaik összehangolódására. *Kalemli-Ozcan–Sørensen–Yosha (2001)* okait tekintve kissé eltérő, de az integrációból adódó specializációs hatást mutat ki, amely annak köszönhető, hogy az integráció által szorosabban összekapcsolódó tőkepiacok lehetővé teszik a szakosodásból származó kockázatok hatékonyabb megosztását.

Bár úgy tűnik, hogy következtetéseink egyértelműek, a kép árnyaltabb ennél. Amennyiben a specializáció a termelési értéklánc mentén történik (termelésmegosztás), azaz amennyiben a szakosodás a komparatív előnyök alapján, de a termékelőállítás különböző fázisai mentén zajlik, akkor logikusan inkább az üzleti ciklusok összehangolódására számíthatunk (*Huang–Liu, 2000, Kose–Yi, 2001*).

³¹ Az optimális valutaövezetek elméletének tankönyvi szintű összefoglalásért ld. *Krugman–Obstfeld (2003:688–724)* 20. fejezetét.

³² *New Economic Geography* – nagyon leegyszerűsítve a külső gazdaságosságon alapuló, jelentős matematikai apparátussal dolgozó lokalizációs elméletek gyűjtőneve.

³³ Mindkét tanulmány kiindulópontja az USA és Európa eltérő mértékű regionális specializációja az előbbi javára. *Eichengreen (1992)* az integrálódó piac következményének tartja a specializációt, míg *Krugman (1993)* szerint a növekvő skáláhozadékból származó előnyök így (ti. az integrációval) jobban kihasználhatók, ez pedig földrajzi koncentrációhoz vezet. Következtetéseit az USA gazdasági fejlődésének tendenciáiból vonja le. Ld. még *Krugman–Venables (1996)*.

³⁴ A sokkok tipológiájáról ld. pl. *Békés (1998:71)*: „A sokk olyan nem várt (negatív vagy pozitív) esemény, melynek következtében (közvetlenül vagy közvetetten) egy adott gazdaságban az endogén változók egy része (infláció, munkanélküliség, output stb.) értéke gyorsan és nagy mértékben módosul.”

Frankel–Rose (1997), (1998) kiindulópontja eltérő. Az integráció, amennyiben a keresleti (illetve egyéb, fontos, az országokra együtt ható) sokkok dominánsak, vagy az ágazaton belüli kereskedelem súlya nagyobb, mint az ágazatok közöttié, a konjunktúraciklusok összehangolódási folyamatát erősíti, hiszen a magas IIT azzal jár hogy az ágazatspecifikus sokkok nem vagy csak csökkent mértékben lesznek aszimmetrikusak az integrálódó országok számára.

Mivel tehát az elmélet nem egységesen ítéli meg a kapcsolatot, az empirikus vizsgálatok adhatnak választ kérdéseinkre.

Frankel–Rose (1998) 21 fejlett országot vizsgálva azt találja, hogy minél többet kereskednek az országok egymással, azaz minél nagyobb a bilaterális kereskedelemintenzitásuk, annál inkább korrelál a gazdasági ciklusuk. A szerzők annak ellenére, hogy nagy jelentőséget tulajdonítanak az ágazaton belüli kereskedelemnek, annak közvetlen hatását nem vizsgálták.

Clark–van Wincoop (2001) az amerikai (USA) régiók és az európai országok komparatív analízise során megerősíti ezt a kapcsolatot, akárcsak *Otto–Voss–Willard (2001)*, akik az OECD országok üzleti ciklusait vizsgálva azt állapítják meg, hogy közöttük a nemzetközi kereskedelem a legfontosabb transzmissziós mechanizmus, bár fontos szerepe van a bilaterális árfolyam-volatilitásnak és a gazdaságok intézményi jellemzőinek is.

Calderón–Chong–Stein (2003) hasonló eredményekre jut 147 ország³⁵ adatainak 1960 és 1999 közötti vizsgálata során. Azt találják, hogy minél magasabb a bilaterális kereskedelem intenzitása, annál magasabb a kibocsátások közötti korreláció, azonban minél aszimmetrikusabb az országok gazdasági struktúrája, a hatás annál kisebb. A kapcsolat erőssége az alábbi sorrendben csökken: észak–észak párok, észak–dél és dél–dél viszonylatok. Ezt annak tulajdonítják, hogy a fejlett országok között az ágazaton belüli, míg az egyéb párokban az ágazatok közötti kereskedelem van túlsúlyban.

Fidrmuc–Scharfax (2000) szerint a kereskedelemintenzitás mellett az IIT további segítséget ad a kelet–közép-európai országok és az EU ciklusai közötti konvergencia megmagyarázásához.

Gruben–Koo–Millis (2002) *Frankel–Rose (1998)* mintáján végzik el vizsgálataikat, hogy finomítsák a korábbi analízist. Eredményeik a kereskedelem és a ciklusok között a korábbinál gyengébb kapcsolatot mutatnak, illetve nem igazolják, hogy az interindusztriális specializációnak deszinkronizációs hatása lenne. Az ágazaton belüli kereskedelem fontosságát ők is megállapítják.

Imbs (2003) vizsgálatai is megerősítik, hogy a kereskedelem növekedésének csak akkor vannak jelentősebb szinkronizációs hatásai, ha az ágazaton belüli kereskedelem is emelkedik. Összességében az összehangolódásban a pénzügyi integrációnak, az IIT-nek és az országok gazdasági szerkezetében meglévő hasonlóságnak a szerepét emeli ki, illetve azt, hogy a kereskedelem indukálta specializációnak is van, bár gyenge hatása rá.

Shin–Wang (2004:215) négy „csatornát” azonosít, amely szerepet játszik a konjunktúraciklusok összehangolódásában, ezek:

- a) az ágazatok közötti kereskedelem,
- b) az ágazaton belüli kereskedelem,
- c) a keresleti sokkok, amelyek ha boomot váltanak ki az egyik országban, akkor a kereskedelmi partnereket is érinthetik a megnövekedett importkeresleten át, illetve

³⁵ 33676 országpár

d) az országok között összehangoltabb fiskális és monetáris politika, amelynek igényét a felek közötti intenzív kereskedelem válthatja ki. Az első tényezőnek negatív, míg a többinek pozitív hatást tulajdonítanak.

Korea és ázsiai kereskedelmi partnereinek kapcsolatában (*Shin-Wang, 2004*), illetve 12 kelet-ázsiai országot vizsgálva (*Shin-Wang, 2003*) úgy találják, hogy az üzleti ciklusok összehangolódásának az ágazaton belüli kereskedelem a legfontosabb csatornája, azonban eredményeik szerint – szemben más tanulmányokkal – a növekvő kereskedelem önmagában nem elegendő az erőteljesebb szinkronizációhoz.

Végül *Fidrmuc (2004)* az OECD országokat vizsgálva az 1990-es években kimutatja az IIT pozitív hatását a ciklusok szinkronizációjára, azonban ő sem talál közvetlen kapcsolatot az összehangolódás és a bilaterális kereskedelem intenzitása között.

Összegzés, következtetések

Az iparágon belüli kereskedelemmel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kutatások egyik motivátora a kezdetektől fogva az a kérdés vagy inkább feltevés és egyben megfigyelés volt, mely szerint az önálló gazdaságok kereskedelmi integrációjának alkalmazkodási költségei eltérően alakulnak, ha a létrejövő specializáció inkább ágazaton belüli, mint ágazatok közötti. Az ágazaton belüli kereskedelem dinamikája – melyet legjobban a marginális IIT mutatókkal mérhetünk – és az alkalmazkodási költségek közötti kapcsolatban vannak tisztább és kevésbé világos kérdéskörök.

A világ szinte minden részén megfigyelték – bár az észak-észak, észak-dél, illetve dél-dél viszonyoknak megfelelően eltérő mértékben –, hogy a regionális integrációk (sőt a GATT/WTO multilaterális kereskedelmi rendszer) létrehozása és elmélyülése pozitív ösztönzést adott az iparágon belüli kereskedelmi folyamatoknak. Plauzibilisnek tűnik az ok és okozat felcserélése is, miszerint éppen ott került sor nagyobb liberalizációra ahol magasabb volt az IIT súlya vagy potenciálja, így következményként az előre jelzett alkalmazkodási költségek is mérsékeltebbek voltak. Hasonló, kölcsönös kapcsolatok mutathatók ki a monetáris integráció és az intraindusztriális kereskedelem viszonyában is.

A munkaerőpiac közgazdaságtanának kutatásai egy másik kapcsolat viszonylag egyszerű tisztázását is lehetővé teszik, kimutatva azt, hogy a munkaerőpiacon az ágazaton belüli alkalmazkodás költségei szignifikánsan alacsonyabbak ahhoz képest, mint ha az átrendeződés ágazatok között menne végbe. A kérdéskör szakirodalmát áttekintve mégsem találtam egyértelmű, erős kapcsolatot integráció és alkalmazkodási költségek között sem elméletileg – nagyon korlátozott ma még az ilyen modellek száma – sem empirikusan. Az esetek többségében szignifikáns kapcsolat mutatható ki, de nem az elvárt nagyságú vagy robusztusságú. Okként elsősorban a teoretikus területek feltáratlanságát, a mérési és ökonometriai problémákat jelölném meg, illetve azt az egyre inkább elfogadott, de még nem megfelelően leírt tapasztalatot, mely szerint az ágazaton belüli kereskedelem nem csak és kizárólag ágazaton belüli, hanem ágazatok közötti alkalmazkodási-specializációs folyamatokat is generál. Újabb kutatásokra van szükség, hogy tisztázzuk a horizontális és a vertikális IIT-nek az alkalmazkodási költségekre gyakorolt eltérő hatását, amelyeket tovább nehezít, hogy a típusok dinamikájának mérésére, így elkülönítve, nem rendelkezünk megfelelő módszertannal.

A tanulmány második részében néhány egyéb, rendkívül lényeges összefüggésre hívtam fel a figyelmet, amelyek gyakran még szempontként sem merülnek fel az

intraindusztriális kereskedelmet tárgyaló munkákban. Láthattuk, hogy biztató empirikus kutatási eredmények születtek az IIT és a kereskedelemintenzitás, az export/import korreláció, a technológiatranszfer és a gazdasági növekedés kapcsolatát illetően. Csak a közelmúltban került erőteljesebben a vizsgálatok fókuszába az a kedvező hatás, amelyet az iparágon belüli kereskedelem a konjunktúraciklusok szinkronizációjára gyakorol. Az üzleti ciklusokra vonatkozó elméleti és empirikus eredmények a következőképpen foglalhatók össze:

- A kereskedelem egésze és az üzleti ciklusok közötti kapcsolat sem az elméletben, sem a gyakorlatban nem teljesen tisztázott. Bár az empirikus eredmények nem egyértelműek, mégis inkább a kettő közötti pozitív kapcsolatot támasztják alá.

- Az interindusztriális szakosodással kapcsolatban még kevésbé nyilvánvaló a kép: gyakorolhat negatív (ld. *Krugman, 1993*), de pozitív hatást is, ha a specializáció nem a végtermékgyártás szintjén, hanem egy adott termék előállításának különböző szakaszai mentén történik. Ilyenkor ha az értéklánc valamelyik pontját sokk éri, akkor ez a további szakaszokra specializálódott országo(ka)t is érinti (*Frankel, 2004*). Az empirikus vizsgálatok ez utóbbi hatás jelentőségét a vártnál kisebbnek találják.

- Az ágazaton belüli kereskedelem jelentőségét mind az elmélet, mind az empiria megerősíti, az eredmények alapján a konjunktúraciklusok összehangolódásának egyik legfontosabb mechanizmusaként tarthatjuk számon. Fel kell azonban hívnunk arra a figyelmet, hogy nem készültek olyan vizsgálatok, amelyek elkülönítenék a horizontális és vertikális iparágon belüli áramlásoknak a jelenségre gyakorolt hatását. A korábbiakban foglaltak alapján azonban egyetérthetünk *Fontagnéval és Freudenberggel (1999)* abban, hogy a horizontális IIT hatása a szinkronizációra vélhetően erősebb, míg a vertikálisé mérsékeltebb.

Megállapítható végül, hogy az ágazaton belüli kereskedelem és a kereskedelemintenzitás, az export/import korreláció, valamint a gazdasági növekedés közötti kapcsolat, akárcsak az üzleti ciklusok szinkronizációjára kifejtett hatás, újabb bizonyítékát adja annak, hogy az ágazaton belüli kereskedelem fontos és alkalmas mutatója egy ország világgazdasági integrációjának. Az iparágon belüli áramlások mérésére kidolgozott indexek jól szemléltetik az országok közötti kölcsönös függőség elemzése során a keresleti oldal integrációjának dinamikáját, de a marginális mutatók segítségével a kínálati oldalon történő átrendeződésről is plasztikus képet kapunk.

Felhasznált irodalom

- Adler, M. (1970): *Specialization in the European Coal and Steel Community*. Journal of Common Market Studies, Vol. 8(3), március; 175-191.
- Alesina, A.–Barro, R.–Tenreyro, S. (2002): *Optimal Currency Areas*. NBER Working Paper No. 9072., július, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Aturupane, C.–Djankov, S.–Hoekman, B. (1997): *Determinants of Intra-Industry Trade between East and West Europe*. CEPR Discussion Paper No. 1721., november, Centre for Economic Policy Research, London.
- Backus, D. K.–Kehoe, P. J.–Kehoe, T. J. (1992): *In Search of Scale Effects in Trade and Growth*. Journal of Economic Theory, Vol. 58(2), december ; 377-409.

- Balassa, Béla (1966): *Tariff Reduction and Trade in Manufactures among the Industrial Countries*. American Economic Review, Vol. 56(3), június, 466-473.
- Balassa, Béla (1979): *Intra-Industry Trade and the Integration of Developing Countries in the World Economy*. Megjelent: Giersch, H. (szerk.): *On the Economics of Intra-Industry Trade*. J.C.B Mohr, Tübingen, 245-270.
- Balassa, Béla–Bauwens, L. (1987): *Intra-Industry Specialization in a Multi-Country and Multi-Industry Framework*. Economic Journal Vol. 97(388), december; 923-239.
- Békés Gábor (1998): *Optimális valutaövezetek, gazdasági integráltság és hasonlatosság: az Európai Unió példája*. Közgazdasági Szemle, XLV. évf., július-augusztus; 709-737.
- Blahó, András–Palánkai, Tibor (2000): *Az Európai Unió struktúrapolitikája*. Megjelent: Blahó, András (szerk.): *Tanuljuk Európát! Az Európai Bizottság Magyarországi Delegációja, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Világgazdaságtani Tanszék, Budapest*. 71-86.
- Blanes, J. V. C. (2001): *Dynamics and Nature of Intra-Industry Trade and Labour-Market Adjustment: Evidence for Spain*. Paper presented at the Workshop on Recent Development Research on Intra-Industry Trade and Labour Market Adjustment, 18th and 19th May, 2001, Leverhulme Research Centre, School of Economics, University of Nottingham.
- Brühlhart M.–Elliott, R. J. R.–Lindley, J. (2004): *Intra-Industry Trade and Labor-Market Adjustment: A Reassessment Using Data on Individual Workers*. Paper Presented at 2004 Conference of the European Trade Study Group, szeptember 9-11., Nottingham.
- Brühlhart, M. (1994): *Marginal Intra-Industry Trade: Measurement and Relevance for the Pattern of Industrial Adjustment*. Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 130(3), 600-613.
- Brühlhart, M. (2000): *Dynamics of Intra-Industry Trade and Labor-Market Adjustment*. Review of International Economics, Vol. 8(3), augusztus; 420-435.
- Brühlhart, M.–Elliott, R. J. R. (1998): *Adjustment to the European Single Market: Inferences from Intra-Industry Trade Patterns*. Journal of Economic Studies, Vol. 25(3), 225-247.
- Brühlhart, M.–Elliott, R. J. R. (2001): *Labour Market Effects of Intra-Industry Trade: Evidence for the United Kingdom*. Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 138(2); 207-228.
- Brühlhart, M.–Murphy, A.–Strobl, E. (2004): *Intra-Industry Trade and Job Turnover*. Kézirat, május, Revision of GEP Research Paper 98/4, Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Labour Markets, School of Economics, University of Nottingham (1998. december)
- Brühlhart, M.–Tipe, M. (1999): *East Asian Export Growth, Intra-Industry Trade and Adjustment*. Asia Pacific Journal of Economics & Business, Vol. 3(2), december; 34-47.
- Calderón, C.–Chong, A.–Stein, E. (2003): *Trade Intensity and Business Cycle Synchronization: Are Developing Countries Any Different?* IADB Research Department Working Paper No. 478., január, Inter-American Development Bank, Washington, D.C.
- Caves, R. E. (1981): *Intra-Industry Trade and Market Structure in the Industrial Countries*. Oxford Economic Papers, Vol. 33(2), július, 203-223.
- CEPAL (2001): *Latin-America and the Caribbean in the World Economy, 1999-2000*. LC/G.2085-P, július, CEPAL, United Nations, Santiago, Chile.

- Choi, I.–Schott, J. J.–Gilbert, J. P. (2001): *Free Trade Between Korea and the United States?* Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Clark, T. E.–van Wincoop, E. (2001): *Borders and Business Cycles*. Journal of International Economics, Vol. 55(1), október; 59-85.
- Cushman, D. O. (1988): *US Bilateral Trade Flows and Exchange Risk during the Floating Period*. Journal of International Economics, Vol. 24(3-4), május, 317-330.
- Drèze, J. (1960): *Quelques Réflexions Sereines sur l'Adaptation de l'Industrie Belge au Marché Commun*. Comptes-rendus des Travaux de la Société d'Economie Politique de Belgique, #275.
- Drèze, J. (1961): *Les exportations intra-C.E.E. en 1958 et la position Belge*. Recherches Économiques de Louvain, Vol. 27.; 717-738.
- Eichengreen, B. (1992): *Should the Maastricht Treaty Be Saved?* Princeton Studies in International Finance 74., december, International Finance Section, Department of Economics, Princeton University.
- Éltető, Andrea (2000): *Az Európai Unióval folytatott magyar és spanyol feldolgozóipari kereskedelem szerkezete*. Közgazdasági Szemle, XLVII. évf., 3. szám, március; 275-289.
- Erdey László (2004): *Az ágazaton belüli kereskedelem az elméleti magyarázatok és az empirikus vizsgálatok tükrében*. Competitio, III. évf., 2. szám, május; 78-104.
- Erdey László (2004b): *A nemzetközi termelémegosztás kereskedelemelméleti magyarázatai és néhány empirikus kutatási eredmény*. Külgazdaság, 48. évf., 7-8. szám, július-augusztus, 38-59.
- Fertő, Imre–Hubbard, Lionel J. (2001): *A mezőgazdasági termékek ágazaton belüli kereskedelme Magyarország és az Európai Unió között*. Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., szeptember, 766-778.
- Fidrmuc, J. (2004): *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria, Intra-Industry Trade, and EMU Enlargement*. Contemporary Economic Policy, Vol. 22(1), január; 1-12.
- Fidrmuc, J.–Schardax, F. (2000): *More "Pre-Ins" Ante Portas? Euro Area Enlargement, Optimum Currency Area, and Nominal Convergence*. Focus on Transition, 2; 28-47., Oesterreichische Nationalbank.
- Fontagné, L.–Freudenberg, M. (1997): *Intra-Industry Trade Methodological Issues Reconsidered*. CEPII, document de travail No. 97-01, Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales, Paris.
- Fontagné, L.–Freudenberg, M. (1999): *Endogenous Symmetry of Shocks in a Monetary Union*. Open Economies Review, Vol. 10(3), július; 263-287.
- Fontagné, L.–Freudenberg, M. (2000): *Long-Term Trends in Intra-Industry Trade*. Megjelent: Lloyd, P. J.–Lee, H-H. (szerk.): *Frontiers of Research on Intra-Industry Trade*. Palgrave, London; 131-158.
- Fontagné, L.–Freudenberg, M.–Péridy, N. (1998): *Intra-Industry Trade and the Single Market: Quality Matters*. CEPR Discussion Paper No. 1959., szeptember, Centre for Economic Policy Research, London.
- Frankel, J. (2004): *Real Convergence and Euro Adoption in Central and Eastern Europe: Trade and Business Cycle Correlations as Endogenous Criteria for Joining EMU*. Paper for Conference on Euro Adoption in the Accession Countries – Opportunities and Challenges, Czech National Bank, Prága, február; 2-3.

- Frankel, J. A.–Rose, A. K. (1997): *Is EMU More Justifiable Ex Post Than Ex Ante?* European Economic Review, Vol. 41(3-5), április; 753-760.
- Frankel, J. A.–Rose, A. K. (1998): *The Endogeneity of the Optimum Currency Area Criteria.* Economic Journal, Vol. 108(449), július; 1009-1025.
- Gabrisch, H.–Segnana, M.L. (2003): *Vertical and Horizontal Patterns of Intra-Industry Trade between EU and Candidate Countries.* Final report of a study that contributes to the research project 'EU Integration and the Prospects for Catch-Up Development in CEECs. The Determinants of the Productivity Gap' by the European Union under Framework Programme 5., Institut für Wirtschaftsforschung, Halle.
- Gilligan, M. J. (1997): *Lobbying as a Private Good with Intra-Industry Trade.* International Studies Quarterly, Vol. 41(3), szeptember; 455-474.
- Globerman, S.–Dean, J. W. (1990): *Recent Trends in Intra-Industry Trade and Their Implications for Future Trade Liberalization.* Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 126(1), 25-49.
- Greenaway, D.–Nelson, D. (2001): *Globalisation and Labour Markets: Literature Review and Synthesis.* GEP Research Paper 2001/29, november, Leverhulme Centre for Research on Globalisation and Labour Markets, School of Economics, University of Nottingham.
- Greenaway, D.–Upward, R.–Wright, P. (2000): *Sectoral Adjustment and Labour Market Flows.* Oxford Review of Economic Policy, Vol. 16(3), ősz; 57-75.
- Grubel, H. G. (1967): *Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade.* Canadian Journal of Economics and Political Science, Vol. 33(3), augusztus; 374-388.
- Gruben, W. C.–Koo, J.–Millis, E. (2002): *How Much Does International Trade Affect Business Cycle Synchronization?* Research Department Working Paper 0203, augusztus; Federal Reserve Bank of Dallas.
- Hakura, D. S.–Jaumotte, F. (1999): *The Role of Inter- and Intraindustry Trade for Technology Diffusion.* IMF Working Paper 99/58., április, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- Havrylyshyn, O.–Civan, E. (1983): *Intra-Industry Trade and the Stage of Development: A Regression Analysis of Industrial and Developing Countries.* Megjelent: Tharakan, P. K. M. (szerk.): *Intra-Industry Trade: Empirical and Methodological Aspects.* Amsterdam, North Holland, 111-140.
- Haynes, M.–Upward, R.–Wright, P. (2000): *Smooth and Sticky Adjustment: A Comparative Analysis of the US and UK.* Review of International Economics, Vol. 8(3), augusztus; 517-532.
- Haynes, M.–Upward, R.–Wright, P. (2002): *Estimating the Wage Cost of Inter- and Intra-Sectoral Adjustment.* Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 138(2); 229-253.
- Hoekman, B.–Djankov, S. (1996): *Intra-Industry Trade, Foreign Direct Investment and the Reorientation of East European Exports.* CEPR Discussion Paper, No. 1377., április, Centre for Economic Policy Research, London.
- Hoekman, B.–Newfarmer, R. (2003): *After Cancún: Continuation or Collapse?* World Bank International Trade Department Trade Note No. 13, december 17., World Bank.
- Hoeller, P.–Girouard, N.–Colecchia, A. (1998): *The European Union's Trade Policies and their Economic Effects.* Economics Department Working Papers, No. 194., április, OECD, Paris.

- Huang, K. X. D.–Zheng, L. (2000): *Vertical International Trade as a Monetary Transmission Mechanism in an Open Economy*. CREFE Working Papers 107., február, Center for Research on Economic Fluctuations and Employment, Université du Québec à Montréal.
- Hufbauer, G. C.–Chilas, J. (1974): *Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequences*. Megjelent: Giersch, H. (szerk.): *The International Division of Labor: Problems and Perspectives*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 3-38.
- Huszár Ernő (1994): *Nemzetk özi kereskedelempolitika*. Aula Kiadó, Budapest.
- Imbs, J. (2003): *Trade, Finance, Specialization, and Synchronization*. IMF Working Paper 03/81., április, International Monetary Found, Washington D.C.
- Jones, R. (1971): *A Three-Factor Model in Theory, Trade and History*. Megjelent: Bhagwati, J. (szerk.): *Trade, Balance of Payments and Growth: Essays in Honor of Charles P. Kindleberger*. North-Holland, Amsterdam; 3-21.
- Kalemli-Ozcan, S.–Sørensen, B. E.–Yosha, O. (2001): *Economic Integration, Industrial Specialization, and the Asymmetry of Macroeconomic Fluctuations*. *Journal of International Economics*, Vol. 55(1), október; 107-137.
- Kandogan, Y. (2001): *Intra-Industry Trade, Adjustment of Labor and Welfare Gains in Asymmetric Liberalization Policies: The Case of Europe Agreements*. Kézirat, február, Department of Economics, University of Michigan (submitted to Review of International Economics).
- Kojima, K. (1964): *The Pattern of International Trade Among Advanced Countries*. *Hitotsubashi Journal of Economics*, Vol. 5(1), június; 16-36.
- Kose, M.A.–Yi, K-M. (2001): *International Trade and Business Cycles: Is Vertical Specialization the Missing Link?* *American Economic Review*, Vol. 91(2), május, 371-375.
- Krugman, P. (1993): *Lessons of Massachusetts for EMU*. Megjelent: Giavazzi, F.–Torres F. (szerk.): *Adjustment and Growth in the European Monetary Union*. Cambridge University Press, Cambridge; 241-261.
- Krugman, P.–Obstfeld, M. (2003): *Nemzetközi gazdaságtan – elmélet és gazdaságpolitika*. Panem, Budapest.
- Krugman, P.–Venables, A. J. (1996): *Integration, Specialization and Adjustment*. *European Economic Review*, Vol. 40(3-5), április; 959-967.
- Leamer, E. E. [1992]: *Testing Trade Theory*. NBER Working Paper No. 3957., január, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Lee, H-H.–Lee, Y-Y. (1993): *Intra-Industry Trade in Manufactures: The Case of Korea*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 129(1); 159-169.
- Levy, P. I. (1997): *A Political-Economic Analysis of Free Trade Agreements*. *American Economic Review*, Vol. 87(4), szeptember; 506-519.
- Lipson, C. (1982): *The Transformation of Trade: the Sources and Effects of Regime Change*. *International Organization*, Vol. 36(2), tavasz; 417-455.
- Loertscher, R.–Wolter, F. (1980): *Determinants of Intra-Industry Trade Among Countries and Across Industries*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 116(2); 280-293.
- Lovely, M. E.–Nelson, D. R. (2000): *Marginal Intraindustry Trade and Labor Adjustment*. *Review of International Economics*, Vol. 8(3), augusztus, 436-447.
- Lovely, M. E.–Nelson, D. R. (2002): *Intra-Industry Trade as an Indicator of Labor Market Adjustment*. *Weltwirtschaftliches Archiv*, Vol. 138(2), 179-206.

- Marvel, H. P.–Ray, E. J. (1987): *Intraindustry Trade: Sources and Effects on Protection*. Journal of Political Economy, Vol. 95(6), December; 1278-1291.
- Mayer, W. (1974): *Short-run and Long-run Equilibrium for a Small Open Economy*. Journal of Political Economy, Vol. 82(5), szeptember-október; 955-967.
- Menon, J. (1994): *Trade Liberalisation, Closer Economic Relations, and Intra-Industry Specialization*. Australian Economic Review, 2nd Quarter, Issue 106, április-június; 31-42.
- Mussa, M. (1974): *Tariffs and the Distribution of Income: The Importance of Factor Specificity, Substitutability and Intensity in the Short and Long Run*. Journal of Political Economy, Vol. 82(6), november-december; 1191-1204.
- Neary, J. P. (1978): *Short-Run Capital Specificity and the Pure Theory of International Trade*. Economic Journal, Vol. 88(351), szeptember; 488-510.
- Neary, J. P. (2004): *Europe on the Road to Doha: Towards a New Global Trade Round?* Kézirat, február, University College Dublin.
- OECD (2002): *OECD Economic Outlook 71*, OECD, Paris
- Otto, G.–Voss, G.–Willard, L. (2001): *Understanding OECD Output Correlations*. RBA Research Discussion Paper 2001-05, szeptember, Reserve Bank of Australia.
- Ray, E. J. (1991): *U.S. Protection and Intra-Industry Trade: The Message to Developing Countries*. Economic Development and Cultural Change, Vol. 40(1), október; 169-187.
- Samuelson, P. A. (1971): *Ohlin was Right*. Swedish Journal of Economics, Vol. 73(4), december; 365-384.
- Shin, K.–Wang, Y. (2003): *Trade Integration and Business Cycle Synchronization in East Asia*. Asian Economic Papers, Vol. 2(3); ősz; 1-20.
- Shin, K.–Wang, Y. (2004): *Trade Integration and Business Cycle Co-Movements: The Case of Korea with Other Asian Countries*. Japan and the World Economy, Vol. 16(2), április; 213-230.
- Tharakan, P. K. M. (1984): *Intra-industry Trade between the Industrial Countries and the Developing World*. European Economic Review, Vol. 26(1-2), október-november; 213-227.
- Tharakan, P. K. M. (1986): *The Intra-industry Trade of Benelux with the Developing World*. Weltwirtschaftliches Archiv, Vol. 122(1), 131-149.
- Verdoorn, P. J. (1960): *The Intra-Block Trade of Benelux*. Megjelent: Robinson, E. A. G. (szerk.): *Economic Consequences of the Size of Nations*. Macmillan, London; 327-368.
- Wiig, H. (1999): *How Much Globalisation? – Reassessing the Growth of International Trade and Investment in the OECD*. NUPI-report No. 241, február, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo.
- WTO (2001): *Trading into the Future*. 2nd edition, WTO, Genf